

Nonverbal communication in a witness examination of seksual abused child

Komunikacja pozawerbalna w przesłuchaniu molestowanego dziecka

Summery:

Child sexual abuse is a problem of the contemporary world. Disclosure of abuse has a special role. The main task is to provide support and appropriate interventions for the abused child. Child sexual abuse is largely a kind of crime, that stayed unwitnessed and often undetected. Children very often say they don't disclose because they are afraid. They feel afraid, because of the consequences to themselves and others. Abused children perceive themselves partly responsible for the abuse. They also are unsure whether an abuse has occurred, or they do not know where to turn to for help.

There is no one signal or sign of child sexual abuse. Disclosure of the abuse is possible, when practitioners are on the look out for indirect, non-verbal hints or out of context signs and statements that may suggest abuse has or is taking place.

Key words: seksual, child, abuse, non – verbal, gesture

Streszczenie:

Molestowanie seksualne dzieci jest problemem współczesnego świata. Szczególne znaczenie ma fakt ujawnienia wykorzystania seksualnego. Główną formą pomocy jest dostarczenie wsparcia i odpowiednich środków zaradczych dla wykorzystanego dziecka. Molestowanie seksualne jest z reguły taką formą przestępczości, która ma miejsce bez udziału świadków i często pozostaje niewykryte. Dzieci bardzo często twierdzą, iż nie ujawniają tego faktu z powodu licznych obaw. Czują się zagrożone konsekwencjami dla siebie i innych. Dzieci wykorzystywane seksualnie czują się częściowo odpowiedzialne za to co się zdarzyło. Są bardzo często niepewne co do tego, czy molestowanie miało miejsce lub też nie wiedzą, gdzie zwrócić się z prośbą o pomoc. Nie ma jednego śladu czy znaku molestowania seksualnego dziecka. Ujawnienie wykorzystania seksualnego jest możliwe wtedy, gdy opiekunowie obserwują pośrednie niewerbalne wskazówki lub cały kontekst sygnałów i zwrotów, które mogą sugerować zaistnienie molestowania seksualnego.

Słowa klucze: seksualny, dziecko, molestowanie, niewerbalny, gesty

WPROWADZENIE

Światowa organizacja zdrowia WHO w roku 1999 zdefiniowała pojęcie molestowania seksualnego jako zaangażowanie dziecka w aktywność seksualną, którego dziecko całkowicie nie rozumie, co do którego nie jest ono w stanie udzielić świadomej zgody lub które łamie reguły prawne i społeczne danego kraju. Problem z molestowaniem seksualnym dzieci polega przede wszystkim na tym, iż z reguły nie jest ono ujawniane bezpośrednio po zdarzeniu ale po wielu latach. Odbija się to nie tylko na sprawności ścigania tego rodzaju przestępstw ale także na pomocy psychoterapeutycznej ofiarom przestępstw. Ponadto ujawnianie molestowania seksualnego

przypomina bardziej proces niż jedno zdarzenie i ma miejsce najczęściej albo po interwencji lekarza albo na skutek diametralnej zmiany zachowania ofiary. Ocena zachowań dziecka ofiary przemocy seksualnej wymaga wiedzy specjalistycznej często z zakresu różnych dziedzin nauki takich jak prawo, psychologia, komunikacja.

Najbardziej zaś rozpowszechniona definicja molestowania zaproponowana przez Schectera i Roberge'a obejmuje nie tylko agresywne czyny seksualne (gwałty) i stosunki płciowe z udziałem dziecka ale dotyczy także angażowanie dziecka w rozmowy o treści seksualnej, ekspozycję anatomii i czynności seksualnych, dziecięcą pornografię i prostytutkę.¹ Badania statystyczne wyglądają różnie w tym zakresie w różnych krajach ale dla przykładu badania polskie Lwa - Starowicza wykazują, że około 34,9 % kobiet miało do 15 roku życia doświadczenia wykorzystania seksualnego.

Szczególny problem w zakresie przesłuchania stanowią dzieci, ofiary przestępstw seksualnych. Przez długi czas badania ofiar przestępstw seksualnych koncentrowały się na osobach dorosłych dopiero pod koniec ubiegłego wieku przeprowadzono na zachodzie kompleksowe eksperymenty dotyczące dzieci – ofiar przemocy seksualnej.² Bardzo ważną rolę w zakresie wykrywania tego rodzaju przestępczości odgrywają nauczyciele, wychowawcy i pedagodzy, którzy potrafią rozpoznawać podstawowe objawy przemocy seksualnej oraz wiedzą, co z tymi informacjami zrobić.³ Wykorzystanie seksualne dziecka jest przeżyciem traumatycznym, które bardzo często ujawnia się po wielu latach, chociaż ma wpływ na cały okres dzieciństwa i obejmuje rozwój osobowości, relacje społeczne a nawet zaburzenia psychiczne.⁴

Przez przemoc seksualną wobec dziecka rozumie się wciągnięcie zależnego i niedojrzałego rozwojowo i niezdolnego do wyrażania pełnej zgody dziecka w seksualną aktywność, do której nie jest ono przygotowane.⁵ Dziecko jest wykorzystywane seksualnie zawsze wtedy, gdy w wieku bezwzględnej ochrony prawnej osoba dojrzała seksualnie dopuszcza do zaangażowania dziecka w jakąkolwiek aktywność natury seksualnej.⁶ W praktyce ciągle jednak pokutuje przekonanie, że dzieci nie są wiarygodnymi świadkami. Bezpodstawnie przyjmuje się, że dzieci częściej niż dorośli kłamią i fantazjują. Badania wykazały jednak, że nie ma żadnych naukowych podstaw do przyjęcia twierdzenia, iż dzieci kłamią częściej, a ponadto wykazano także

---

1 E. Bielawska – Batorowicz *Odległe następstwa wykorzystywania seksualnego dziecka* Acta Univesitatis Lodzensis Folia Psychologica 2 1998 str. 15

2 K. A. Kendall- Tackett, L. Meyer Williams, D. Finkelhor *Impact of Sexual abuse on Children; A review and Synthesis of Recent Empirical Studies* Psychological Bulletin Vol. 112, No.1 1993 str. 164

3

A. Widera–Wysoczańska, *Twój uczeń – ofiara seksualnej przemocy*, „Psychologia w Szkole”2004, nr 2, s. 65.

4 E. Bielawska – Batorowicz *Odległe następstwa wyk....* str. 18

5 T. Licak *Przemoc pozawerbalna w prawie* „Ius et Administratio” 3/2014 str.17

6

A. Widera–Wysoczańska, *Twój uczeń – ofiara seksualnej przemocy*, „Psychologia w Szkole”2004, nr 2, str. 66

brak jakichkolwiek zależności między wiekiem, a prawdą. Porównania dzieci - ofiary przemocy seksualnej z dziećmi, które takiej przemocy nie doznały wskazują, że te pierwsze dużo częściej skarżą się na różnego rodzaju lęki, koszmary nocne, wycofanie, zachowania samo-okaleczające, reakcje neurotyczne.⁸ Są jednak dwa symptomy stale częściej objawiające się u dzieci molestowanych niż u tych, które nie doświadczyły przemocy seksualnej tj. syndrom stresu pourazowego i seksualizacja zachowań.⁹

Długotrwałe skutki molestowania seksualnego tłumaczone są na trzy sposoby tj:

1. wykorzystanie seksualne w trakcie dojrzewania jest źródłem silnego stresu,
2. stanowi dodatkowe źródło stresu przez co zaburza rozwój psychospołeczny,
3. stres wywołany przeżyciem powoduje zmiany w funkcjonowaniu fizjologicznym organizmu.¹⁰

Hipoteza niniejszego artykułu sprowadza się do konstatacji, że standard w postępowaniu z dziećmi – ofiarami przemocy seksualnej określają dwa czynniki tj:

1. regulacje przepisów postępowania karnego,
2. kompetencje psychologów występujących w sprawach w charakterze biegłych.¹¹

Osoba sprawcy przestępstw pedofilskich

Jeśli chodzi o genezę pedofilii to brak jest w tej materii jednolitego stanowiska a przyczyny tego zjawiska dzieli się ogólnie na psychologiczne i socjologiczne. Można jednak przyjąć, iż statystycznie rzecz biorąc ofiarami są częściej dziewczynki niż chłopcy a ponadto dziewczynki molestowane są częściej przez członków własnych rodzin tj. ojców, braci, ojcymów czy konkubentów.¹² Te jak to określa Profesor Pospiszyl „odrażające przestępstwa” są od wielu lat w społeczeństwie szczególnie piętnowane tym bardziej, iż sprawcy bardzo często po wyjściu na wolność ponownie dopuszczają się pedofilii.¹³ Ponieważ jest to szczególny rodzaj przestępstw polegający bardzo często na wykorzystaniu zaufania ofiary, sprawcy rekrutują się bardzo często spośród uznanych zawodów takich jak na przykład nauczyciele, księża, trenerzy sportowi. Bardzo często świadomie wybierają takie zawody, które umożliwiają częste kontakty z dziećmi. Ich

---

7

K. MacFarlane, J. R. Feldmeth, K. Saywitz, L. Damon, S. Krebs, M. Dugan, *Przesłuchanie i diagnoza małego dziecka*, Warszawa 2002, s. 21,

8 K. A. Kendall- Tackett, L. Meyer Williams, D. Finkelhor *Impact of Sexual abuse on Children; A review and Synthesis of Recent Empirical Studies* Psychological Bulletin Vol. 112, No.1 1993 str. 165

9 Tamże str. 165

10 E. Bielawska – Batorowicz *Odległe następstwa wykorzystywania seksualnego dziecka* „Acta Univesitatis Lodziensis Folia Psychologica” 2 1998 str. 18

11 B. Bielski *Standardy w postępowaniu z dziećmi – ofiarami przemocy seksualnej w praktyce sądowej w Polsce* Rocznik Lubuski 32, cz. 2 2006r. str. 160,

12 K. Pospiszyl *Pedofilia. Kilka poglądów na temat jej genezy* „Psychologia w szkole” nr 2 2004 str. 87

13 M. Dziadosz *Terapia poznawczo – behawioralna w resocjalizacji sprawców przestępstw seksualnych* „Probacja” III/2013 str. 101

strategia polega najpierw na wzbudzeniu zaufania a następnie na wykorzystaniu łatwości i braku doświadczenia życiowego ofiar.¹⁴ Stwarza to później dużo trudności zarówno, gdy chodzi o ściganie przestępstw jak i o rehabilitację ofiar.

Uważa się, iż występują dwa rodzaje sprawców przestępstw seksualnych a mianowicie pedofil fiksacyjny i regresywny. W przypadku pierwszego mamy do czynienia ze sprawcą, który już od najwcześniejszych lat za najbardziej atrakcyjne uważa dzieci. Pedofil regresywny zaś to typ przestępcy, który zwraca się w stronę dzieci w celu zaspokojenia swojego popędu płciowego dopiero wtedy, gdy nie jest w stanie tego zrobić z osobami dorosłymi.¹⁵ Aby zrozumieć motyw sprawców przestępstw seksualnych trzeba odwołać się do teorii osobowości a tym samym do woli człowieka. W świadomości sprawcy przestępstw seksualnych funkcjonują fałszywe obrazy dzieci. Ponadto funkcjonujące w społeczeństwie różnego rodzaju mity jak na przykład ten o szczególnej pozycji mężczyzny mogą taki zniekształcony obraz wzmacniać.¹⁶

Ponadto pedofile mają poważne deficyty jeśli chodzi o empatię, które wskazują na psychopatyczny rys osobowości. Ci, którzy mają w tym zakresie poważne deficyty określani są w literaturze jako „nieskomplikowani” natomiast przejawiający empatię nazywani są „pedofilami pseudoneurotycznymi”. Pedofile pozbawieni empatii najczęściej na ofiary wybierają chłopców, przede wszystkim przed okresem pokwitania. Natomiast pedofile pseudoneurotyczni wybierają na swe ofiary z reguły dziewczynki i to w okresie kiedy znajdują się one we wstępnej fazie dojrzewania.¹⁷

Niezależnie jednak od typu sprawcy, zaburzeń preferencji seksualnych nie da się nigdy ostatecznie wyleczyć a przestępcy seksualni zaliczani są do grupy recydywy największego ryzyka.¹⁸

Wykorzystanie seksualne dziecka

Na samym początku trzeba zaznaczyć, że pojęcie „seksualne molestowanie dziecka” jest pojęciem nieostrym. Określenie molestowanie seksualne stosowane jest zamiennie z terminem „wykorzystywanie seksualne”.

Najczęściej przemoc seksualna wobec dziecka rozpoczyna się w wieku 2-3 lat, a także w okresie dorastania około 11-12 roku życia. Ofiary przemocy seksualnej najczęściej mają później różnego rodzaju problemy, które manifestują się jako stres pourazowy, problemy z zachowaniem, seksualizacja zachowań, a przede wszystkim niska samoocena. Sprawcą przemocy może być każdy tj. kobieta i mężczyzna chociaż ojcowie stanowią największy procent wykorzystujących.

14 K. Pospiszyl *Pedofilia. Kilka poglądów na temat jej genezy* „Psychologia w szkole” nr 2 2004 str. 87

15 Tamże. str. 89

16 M. Dziadosz *Terapia poznawczo – behawioralna w resocjalizacji sprawców przestępstw seksualnych* „Probacja” III/2013 str. 105

17 K. Pospiszyl *Pedofilia. Kilka poglądów na temat jej genezy* „Psychologia w szkole” nr 2 2004 str. 92

18 M. Dziadosz *Terapia poznawczo – behawioralna w resocjalizacji sprawców przestępstw seksualnych* „Probacja” III/2013 str. 115

Duży ciężar w rozpoznawaniu śladów takiej przemocy leży na barkach nauczycieli, którzy powinni uważnie obserwować pozawerbalne komunikaty nadawane przez dziecko. Ważna jest także rozmowa z dziećmi a właściwie taka komunikacja między nauczycielem a uczniem, która sprawia, że ten ostatni nie obawia się porozmawiać często o sprawach bardzo dla niego intymnych. Odpowiednia komunikacja z dzieckiem może sprawić, że otworzy się ono przed wychowawcą i opowie o swoich przeżyciach. Nie ulega jednak wątpliwości, że tym bardziej przesłuchanie dziecka przez funkcjonariuszy jest niezwykle trudną czynnością procesową, a wobec braku odrębnych przepisów dotyczących procedury jej wykonania, powoduje konieczność rozwikłania wielu problemów natury praktycznej i prawnej. Fakt, że dziecko może być świadkiem w procesie karnym nie budzi wątpliwości, należy tu jednak przy okazji wskazać wyrok z dnia 15 stycznia 1980 roku, w którym Sąd Najwyższy uznał, iż osoby niepełnoletnie i dzieci nie są wyłączone z grona świadków.¹⁹ Oczywiście zaobserwowanie bezpośrednio przemocy seksualnej należy do rzadkości a o wykorzystaniu dzieci organy ścigania najczęściej dowiadują się po upływie znacznego czasu od zdarzenia. Badania wykazały, że czas po którym ujawnione zostało przestępstwo zależy od takich czynników jak wiek ofiary, rodzaj wykorzystania. Faktem jest, że bardzo często dzieci – ofiary przestępstw seksualnych milczą o swoim cierpieniu aż do czasu osiągnięcia dojrzałości.²⁰ Ponieważ w sprawach tego rodzaju brak jest z reguły dowodów materialnych – pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności zależy od tego, czy pokrzywdzony ujawni fakt bycia wykorzystanym. Ukrywanie pedofilii naraża ofiarę na dalsze ataki, uniemożliwia terapię oraz stwarza zagrożenie dla innych dzieci – potencjalnych ofiar.²¹

Skutków przemocy seksualnej zazwyczaj nie można zaobserwować bezpośrednio, chyba że dochodzi do takich sytuacji, że dziecko nie jest w stanie utrzymać kału na lekcji lub musi często wychodzić do toalety. Najbardziej wyraźne z obserwowanych objawów i niepokojące dla otoczenia są zachowania seksualne wykraczające poza wiek dziecka, jak na przykład zachowania pseudo-dojrzałe, polegające na demonstracji seksualnej poprzez zachowania uwodzące, żenujące aluzje na temat seksu, utrzymywanie w zbyt młodym wieku stosunków seksualnych z wieloma osobami.²² Dziecko pozostaje cały czas pod pieczą rodziców. Piecza zaś obejmuje troskę o zapewnienie dziecku odpowiednich warunków egzystencji, obronę przed niebezpieczeństwem oraz

19

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 stycznia 1980 r., III KR 428/79.

20 T.B. Goldman- Brown, R. S. Edelstein, G.S. Goodman, D. P.H. Jones, D.S. Gordon *Why children tell: a model of children's disclosure of sexual abuse* Child Abuse & Neglect 27 2003 str. 526

21 tamże str. 526

22

A. Widera – Wysoczańska, ibidem str.70.

zapewnienie prawidłowego rozwoju fizycznego, duchowego, emocjonalnego i intelektualnego.²³ Należy tu jednak zwrócić uwagę na fakt, że prokurator lub sąd nie są zobowiązani do uzyskania zgody rodziców na przesłuchanie dziecka.

Jako jedną z głównych przyczyn milczenia ofiar uznaje się ograniczenia poznawcze dziecka, które sprawiają, że bardzo często nie zdaje ono sobie sprawy z tego co mu się przydarzyło. Z drugiej jednak strony pojawiają się też takie czynniki jak obawa odwetu lub opuszczenia ze strony sprawcy, zakłopotanie, silne poczucie winy i wstyd. To one sprawiają, że skrzywdzone dziecko milczy wiele miesięcy a czasem lat, zanim zdobędzie się na odwagę opowiedzenia o swoich przeżyciach.

Objawy z kolei przemocy seksualnej mogą polegać na tym, że dziecko, np. w przedszkolu kładzie się na innym dziecku i naśladuje ruchy kopulacyjne. Przemoc seksualna może objawić się także tym, że dziecko „dziwnie” przytula się do nauczyciela wywołując u niego zażenowanie i dyskomfort. Lekarze i pielęgniarki zwracają z kolei uwagę na fakt, iż niektóre dziewczynki boją się rozebrać podczas badań lekarskich. Inne z kolei dzieci czując niechęć i obrzydzenie do swojego ciała, nie dbają o wygląd, mają tłuste włosy, opadające oczy i brudne workowate ubranie. Może być również tak, iż niektóre z dzieci bardziej rozbudzone seksualnie, tracąc szacunek do siebie, noszą ubrania, które narażają je na złośliwe zaczepki.²⁴

U dziewcząt widoczny jest smutek, apatia, przygnębienie, pojawiają się także myśli samobójcze, natomiast u chłopców objawia się to pobudzeniem do tego stopnia, iż krążą wokół sali nie mogąc usiedzieć na ławce, a ewentualne zwrócenie uwagi kończy się wybuchem agresji i używaniem wulgarnego słownictwa. Problemy poznawcze objawiają się zaburzoną koncentracją, zmniejszoną uwagą, pogarszającymi się wynikami w nauce.

Regulacje prawne

Światowa Organizacja Zdrowia definiuje wykorzystanie seksualne jako włączenie dziecka w aktywność seksualną, której nie jest ono w stanie zrozumieć i udzielić na nią świadomej zgody.²⁵ Ponadto z wykorzystaniem seksualnym mamy miejsce także wówczas, gdy aktywność taka wystąpi między dzieckiem a dorosłym lub między dzieckiem a innym dzieckiem, wtedy gdy ze względu na wiek lub stopień rozwoju dzieci pozostają w zależności opieki lub władzy. Zdaniem K.C

23

J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2001, s. 209.

24

A. Widera – Wysoczańska, *ibidem* s. 71.

²⁵ B. Bielski *Standardy w postępowaniu z dziećmi – ofiarami przemocy seksualnej w praktyce sądowej w Polsce* Rocznik Lubuski 32, cz. 2 2006r. str. 149

Fallera wykorzystywanie seksualne to akt pomiędzy osobami o różnym stopniu rozwoju, gdzie celem jest zaspokojenie seksualne osoby znajdującej się na wyższym poziomie rozwoju.²⁶

Wszelkie rozważania na temat regulacji prawnych dotyczących przesłuchania małoletniego rozpocząć wypada od analizy prawa międzynarodowego. W konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych wolności z 1950 – ratyfikowanej przez Polskę w 1993r. w art. 6 przewidziano możliwość odstępiania od zasady jawności rozprawy – celem ochrony praw małoletniego.

Poprzez przyjęcie przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989r. Konwencji o prawach dziecka priorytetem stała się troska o kierowanie się dobrem dziecka w odniesieniu do każdej sfery jego życia.²⁷ Przesłuchanie dziecka należy do instytucji kontrowersyjnych, ponieważ oprócz korzyści z pozyskania nowego dowodu nie można zapominać o dobru małoletniego dziecka. Małoletni powinien być z jednej strony pod szczególną opieką a z drugiej nie można też pomijać zasady równości stron, która oznacza, że oskarżony nie może być stawiany w sytuacji gorszej niż pokrzywdzony. Szczególny charakter dowodu z przesłuchania małoletniego polega na tym, że zdolność do spostrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń uzależniona jest od różnych czynników. Z badań empirycznych psychologów wynika, że dziecko w różnych okresach rozwoju różni się od dorosłego zarówno jeśli chodzi o emocje, spostrzeżenia czy też pamięć.²⁸ Można nawet powiedzieć rozwój człowieka wyznaczany jest różnymi czynnikami, charakterystycznymi dla każdej jednostki.²⁹ Rada Europy przyjęła także w dniu 12 lipca 2007r. Konwencję o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych. Bardzo ważnym choć niewiążącym dokumentem Rady Europy są Wytoczne Komitetu Ministrów w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku z 17 listopada 2010r.³⁰ Ponadto na mocy zmienionego traktatem z Lizbony art. 6 ust. 2 Traktatu o Unii Europejskiej, Unia przystąpiła do Konwencji Rady Europy o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, co doprowadziło do uznania kompetencji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.³¹ Z kolei zalecenia Komitetu Ministrów dla państw członkowskich z dnia 28 czerwca 1985r. nr R (85)/11 w sprawie pozycji ofiary w procesie karnym – przyznają małoletniemu prawo do przesłuchania w obecności osoby, do której ma pełne zaufanie.³² Najważniejszym dokumentem unijnym dotyczącym kształtowania pozycji dzieci – ofiar przestępstw jest dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29 UE z 25 października 2012 r. wprowadzająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw a także

²⁶ Tamże str. 150

²⁷ L. Mazowiecka *Dziecko – ofiara przestępstwa w postępowaniu karnym* Prokuratura i Prawo 11, 2015 str. 99

²⁸ J. Widacki (red) *Kryminalistyka*, Warszawa 2008 str. 96

²⁹ T. Hanausek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Kraków 1997, s. 196. 2005r. s

³⁰ L. Mazowiecka *Dziecko – ofiara przestępstwa w postępowaniu karnym* Prokuratura i Prawo 11, 2015 str. 100

³¹ Tamże str. 100

³² I. Bondarczuk *Przesłuchanie małoletniego w procesie karnym w trybie art. 185a i 185b kpk* Biblioteka Cyfrowa uniwersytetu Wrocławskiego Str. 318

zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW.³³ Decyzja Ramowa z dnia 15 marca 2001r. w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu definiuje pojęcie ofiary i określa podstawowe uprawnienia w postępowaniu uwzględniając sytuację najbardziej wrażliwych ofiar tj. dzieci. Szczególne znaczenie miał w tej sprawie wyrok Trybunału Sprawiedliwości w Strasburgu. Uznał on mianowicie, że przepisy ww. decyzji ramowej należy interpretować w ten sposób, że sąd krajowy powinien mieć możliwość zezwolenia małym dzieciom na składanie zeznań w sposób gwarantujący minimum poziomu ochrony poza rozprawą.³⁴

Powracając do wytycznych Rady Europejskiej dotyczących wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku już w preambule podkreślono, że wytyczne mają służyć państwom członkowskim w dostosowaniu swoich systemów sądownictwa do szczególnych praw i potrzeb dzieci. W rozdziale pierwszym wskazano, że powinny one mieć zastosowanie do wszelkich sytuacji, w których dzieci mogą mieć kontakt z wszelkimi właściwymi organami. Zwrócono także uwagę na fakt, że zadaniem tego dokumentu jest zagwarantowanie przestrzegania wszystkich praw dzieci a zwłaszcza prawa do informacji, prawa do przedstawiciela, prawa do ochrony.³⁵

Wytyczne zawierają obszernie uzasadnienie a także przykłady dobrych praktyk jeśli chodzi o realizowanie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku.³⁶

Dyrektywa 2012/29/UE w porównaniu z dyrektywą 2001/220/WSiSW dużą wagę przywiązuje do zapewnienia właściwego standardu praw, wsparcia i ochrony dzieci.³⁷ Zgodnie z powyższą dyrektywą dzieckiem jest każda osoba poniżej 18 – go roku życia. Kryterium wieku jest zatem jedynym kryterium decydującym o tym, czy dana osoba jest dzieckiem. Ponadto w dyrektywie tej ustalono, że w przypadku trudności z ustaleniem rzeczywistego wieku ofiary, gdy jednocześnie istnieją podstawy by sądzić, iż chodzi o dziecko, wówczas ofiarę uznaje się za dziecko. Gdy ofiarą przestępstwa jest dziecko, wówczas należy dbać zwłaszcza o jak najlepsze zabezpieczenie jego interesów.³⁸

Jeśli chodzi o polskie prawo karne, to przyjmuje się, że małoletnim jest każdy, kto nie ukończył 18 roku życia. Istnieją też wyjątki jak chociażby ten, że dziecko, które przed ukończeniem 18 roku życia zawarło związek małżeński uzyskuje pełnoletniość wcześniej (art. 10 k.c). Przepisy polskiego prawa niestety przewidują nieliczne tylko specjalne uprawnienia dla małoletnich

³³ L. Mazowiecka *Dziecko – ofiara przestępstwa w postępowaniu karnym* Prokuratura i Prawo 11, 2015 str. 101

³⁴ I. Bondarczuk *Przesłuchanie małoletniego w procesie karnym w trybie art. 185a i 185b kpk* Biblioteka Cyfrowa uniwersytetu Wrocławskiego Str. 318

³⁵ L. Mazowiecka *Dziecko – ofiara przestępstwa w postępowaniu karnym* Prokuratura i Prawo 11, 2015 str. 101

³⁶ L. Mazowiecka *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku*, IUS NOVUM Warszawa 2015 str. 3

³⁷ E. Bieńkowska, K. Dudka, C. Kulesza, L. Mazowiecka, P. Starzyński, W. Zalewski, E. Zielińska *Dyrektywa Parlamentu europejskiego i Rady 2012/29/UE, ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw i ochrony ofiar przestępstw. Komentarz* Warszawa 2014 str. 24

³⁸ L. Mazowiecka *Dziecko – ofiara przestępstwa w postępowaniu karnym* Prokuratura i Prawo 11, 2015 str. 105

pokrzywdzonych.³⁹

Czynność przesłuchania została uregulowana w prawie polskim jednolicie zwłaszcza w art. 171 kpk. Przez długi okres czasu nie było w prawie polskim żadnych różnic jeśli chodzi o przesłuchanie dorosłego czy też dziecka. Przełom nastąpił w 2003r., kiedy do postępowania karnego wprowadzony został art. 185a kpk. Pierwotnie przepisy dotyczyły pokrzywdzonych, którzy w chwili popełnienia czynu nie ukończyli 15 –go roku życia. Na podstawie tego artykułu przesłuchiowano także pokrzywdzonych po ukończeniu przez nich pełnoletniości, co było powodem licznych głosów krytycznych takiego rozwiązania.⁴⁰ W 2005r. wprowadzono także przepis 185b kpk., dzięki któremu pojawiła się możliwość przesłuchania małoletniego, który był świadkiem przestępstwa.⁴¹

Przesłuchania małoletniego dokonuje sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa. Ma w nim prawo uczestniczyć także prokurator, pełnomocnik pokrzywdzonego i obrońca oskarżonego ale także przedstawiciel ustawy pokrzywdzonego pod warunkiem, że nie ograniczy to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego małoletniego.⁴² Celem art. 185a kpk jest ochrona dobra małoletniego, co wyraża się między innymi tym, że dziecko może być przesłuchiwane tylko raz. Wyjątkowo można przesłuchać małoletniego powtórnie, gdy wyjdą na jaw nowe okoliczności, pod warunkiem wszakże, że sędzia przed przesłuchaniem dysponuje materiałem dowodowym umożliwiającym pełne rozpytanie dziecka.⁴³ Zgodnie z orzeczeniem Sądu Najwyższego z 1 lutego 2008r. ochrona dobra dziecka jest stopniowalna a w przypadku jego ponownego przesłuchania zrealizowana musi być zasada prawdy lub prawa oskarżonego do obrony.⁴⁴

Art. 185a kpk mówi o przesłuchaniu nie precyzując jego formy. Jeśli chodzi o konfrontację to z reguły nie ma z tym problemu, gdyż unika się okoliczności wzmagającej stres dziecka.⁴⁵

W odniesieniu zaś do okazania, tego rodzaju czynność powinna być przeprowadzona w izolacji dziecka za pomocą tzw. Lustra Weneckiego.⁴⁶ Bardzo ważnym elementem przesłuchania małoletniego jest to, odbywało się ono w specjalnie do tego przygotowanych pomieszczeniach znajdujących się w siedzibie lub poza siedzibą sądu (art. 185d kpk). Na uwagę zasługuje też fakt, iż małoletni, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat jest przesłuchiwany tak jak młodszy małoletni, tylko wówczas, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że przesłuchanie w innych

³⁹ O. Trocha, *Ochrona małoletniego pokrzywdzonego w postępowaniu karnym. Perspektywa prawna* (w) L. Mazowiecka (red) A. Budzyńska. O Trocha, *Dziecko uczestniczące w postępowaniu karnym* 2015, str. 13

⁴⁰ T. Grzegorzczak, *kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym komentarz*. Warszawa 2008, str. 430

⁴¹ I. Bondarczuk *Przesłuchanie małoletniego w procesie karnym w trybie art. 185a i 185b kpk* Biblioteka Cyfrowa uniwersytetu Wrocławskiego Str. 319

⁴² L. Mazowiecka *Dziecko – ofiara przestępstwa w postępowaniu karnym* Prokuratura i Prawo 11, 2015 str. 108

⁴³ A. Wesołowska *Regulacje prawne dotyczące ochrony małoletnich w toku postępowania karnego, Dziecko krzywdzone*, 2007 nr. 3 str. 40.

⁴⁴ Wyrok SN z 1 lutego 2008r. V KK 231/07, OSNKW 2008, nr. 4 poz. 27

⁴⁵

⁴⁶ A. Wesołowska *Regulacje prawne dotyczące ochrony małoletnich w toku postępowania karnego, Dziecko krzywdzone*, 2007 nr. 3 str. 37

warunkach mogłoby wywrzeć negatywny wpływ na jego stan psychiczny.⁴⁷

Zgodnie z kodeksem postępowania karnego, jeżeli osoba przesłuchiwana (w tym także w charakterze świadka) nie ukończyła lat 15, wówczas czynności z jej udziałem powinny być w miarę możliwości przeprowadzone w obecności przedstawiciela ustawowego lub faktycznego opiekuna, chyba, że dobro postępowania stoi temu na przeszkodzie. Takie uregulowanie ma zasadniczo charakter gwarancyjny.⁴⁸

Wiele ofiar przemocy seksualnej, które były ofiarami przestępstw w dzieciństwie jest niechętnych do ujawniania prawdy o tym co je spotkało. Bardzo często, gdy są one bezpośrednio pytane o zdarzenia, negują fakt bycia ofiarą bardzo stanowczo. Badania wykazały, że około 36% domniemyanych ofiar molestowania seksualnego zaprzecza jakimkolwiek cierpieniom mimo, iż często są oczywiste dowody molestowania seksualnego.⁴⁹ W przypadku dzieci bardzo małych ukrywanie wykorzystania seksualnego może wynikać z braku wiedzy na temat różnego rodzaju seksualnych tematów tabu. Mogą one bardzo często po prostu nie wiedzieć, że molestowanie seksualne jest złem i czynem zasługującym na karę.⁵⁰

Przepisy kodeksu postępowania karnego dopuszczają obecność rodziców i opiekunów w czynności przesłuchania ich dziecka, jednak zasadność ich przebywania wraz z dziećmi w trakcie przesłuchania oceniana jest pod kątem warunku, o którym mowa w art. 171 § 3 k.p.k., a w przypadku szczególnej kategorii dzieci pokrzywdzonych przestępstwami seksualnymi warunku określonego w art. 185a § 3 k.p.k. Wypowiedź dziecka zwłaszcza małego należy zawsze rozpatrywać w kontekście wielu czynników, m.in. jego wieku, stopnia rozwoju, środowiska, w którym dziecko dotychczas żyło i było wychowywane.

Podsumowując powyższe rozważania należy stwierdzić, iż prawo międzynarodowe przywiązuje szczególną wagę do tego, jak należy traktować pokrzywdzone dziecko tj. osobą która nie ukończyła 18 lat. Do tej jednak pory w prawie polskim nie dokonano pełnej implementacji dyrektywy 2012/29/UE w tej części, która dotyczy szczególnych potrzeb ofiar w zakresie dzieci będących ofiarami przestępstw.⁵¹

Skutki pedofilii i standardy w postępowaniu z dziećmi

⁴⁷ D. Kaczmarek *Przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego w świetle nowelizacji kodeksu postępowania karnego* Prokuratura i Prawo nr. 1 str. 15

48 W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 141.

49 C. Katz, I. Hershkowitz, I.C. Malloy, M. E. Lamb, A. Atabaki, S. Spindler *Child Abuse & Neglect* 36 2012 str. 12

50 T.B. Goldman- Brown, R. S. Edelstein, G.S. Goodman, D. P.H. Jones, D.S. Gordon *Why children tell: a model of children's disclosure of sexual abuse* *Child Abuse & Neglect* 27 2003 str. 526

51 L. Mazowiecka *Dziecko – ofiara przestępstwa w postępowaniu karnym* Prokuratura i Prawo 11, 2015 str. 110

Zanim jednak dojdzie do przesłuchania dziecka w postępowaniu karnym ważne jest, aby w szczególności w szkole nauczyciele zwracali uwagę choćby na to jaka jest treść rysunków dziecka na lekcjach plastyki. Niepokój nauczyciela oraz konsultację z psychologiem powinien np. wywołać rysunek postaci z wyraźnie zaznaczonymi miejscami intymnymi.⁵² niezależnie o fizjologicznych następstwach molestowania seksualnego najbardziej dotkliwymi wydają się skutki psychiczne szczególnie w postaci obniżenia poczucia własnej wartości i akceptacji własnego ciała.⁵³ Z reguły chłopcy są mniej skłonni do ujawniania faktu molestowania seksualnego a gdy się już zdobędą na zwierzenia, następuje to zdecydowanie później niż w przypadku dziewcząt. Przyczyn tego faktu upatruje się w obawie przed konsekwencjami a mianowicie łąką homoseksualisty lub kozła ofiarnego. Odróżnia się ofiary pedofilii wewnątrzrodzinne i zewnątrzrodzinne. Oczywiście typ sprawcy ma znaczenie dla czasu ujawnienia czynu. Badania wykazały, że co do zasady dzieci są niechętnie do ujawniania pedofilii, jeśli sprawcą czynu był jeden z rodziców. Dane statystyczne pokazują, że w przypadku sprawców wywodzących się spoza kręgu rodzinnego skłonność do odkrywania się dzieci jest większa ale i tak nie przekracza 39%.⁵⁴ Inne z kolei badania dowiodły, że 89% ofiar molestowania w rodzinie i 54% ofiar molestowania poza rodziną albo zwleka z ujawnieniem tego faktu albo milczy do końca życia.

Większość ofiar cierpi na syndrom stresu pourazowego natomiast pozostałe objawy w postaci depresji, wycofania lub stałych lęków rozkładają się różnie w zależności od różnych czynników.⁵⁵ Są jednak też takie ofiary molestowania seksualnego, u których nie występuje większość symptomów a może trafniej należałoby stwierdzić, iż symptomy są maskowane albo ulegają mutacji. Jest oczywiście możliwe takie wytłumaczenie asymptomatycznych ofiar, iż po prostu, badania nie zawierały wszystkich elementów koniecznych do zbadania całego spektrum zjawiska lub, że badacze nie stosowali dostatecznie czułych instrumentów.⁵⁶

Dlatego bardzo ważne jest dostrzeżenie specyfiki przesłuchania dzieci – ofiar przemocy seksualnej. W literaturze psychologicznej istnieje pojęcie „dojrzałości poznawczej” które odwołuje się do wieku przesłuchiwanego dziecka i poziomu jego inteligencji. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że poziom inteligencji jako taki nie ma znaczenia dla oceny wartości dowodowej zeznania. Nie ulega jednak wątpliwości, że dziecko - świadek to zupełnie inna kategoria dowodowa niż dorosły. Przyjmuje się, że dziecko przed ukończeniem trzeciego roku życia nie jest

---

52

A. Widera – Wysoczańska, *ibidem*, str. 72.

53 E. Bielawska – Batorowicz *Odległe następstwa wykorzystywania seksualnego dziecka* „Acta Universitatis Lodzensis Folia Psychologica” 2 1998 str. 18

54 T.B. Goldman- Brown, R. S. Edelstein, G.S. Goodman, D. P.H. Jones, D.S. Gordon *Why children tell: a model of children's disclosure of sexual abuse* Child Abuse & Neglect 27 2003 str. 527

55 K. A. Kendall- Tackett, L. Meyer Williams, D. Finkelhor *Impact of Sexual abuse on Children; A review and Synthesis of Recent Empirical Studies* „Psychological Bulletin” Vol. 112, No.1 1993 str. 167

56 Tamże str. 168

w stanie złożyć zeznania wartościowego procesowo, przede wszystkim dlatego że nie jest w stanie zrozumieć pouczenia o obowiązku mówienia prawdy. Zdecydowanie łatwiejsze jest przesłuchanie dziecka w okresie średniego dzieciństwa tj. w okresie między czwartym a szóstym rokiem życia, gdyż rozróżnia ono rzeczywistość od jej osądów. Na uwagę zasługuje także fakt, iż dzieci odpowiadające swobodnie na pytania odtwarzają mniejszą ilość informacji poprawnie (34%), niż dzieci odpytywane (54%).⁵⁷

Sugestie wpływające na zeznania dziecka zawarte są nie tylko w pytaniach ale mogą być także wynikiem przeżyć dziecka. Należy także pamiętać, że dorosły jest dla dziecka autorytetem ponieważ dzieci wierzą, że dobre jest to co pochodzi od mamy i taty a w konsekwencji przenoszą to przekonanie na innych dorosłych. Sprawia to, iż niejako automatycznie ufają sugestiom zawartym w pytaniu pochodzącym od dorosłego.⁵⁸

Psychologiczne następstwa wykorzystania seksualnego są bardzo często obserwowane u osób dorosłych. Większość badań dotyczy kobiet, co prawdopodobnie wynika z faktu, iż to one są częściej ofiarami aktów pedofilii. Kobiety wykorzystywane seksualnie w dzieciństwie cechuje w życiu dorosłym bardzo często obniżenie nastroju, oraz depresje związane z przekonaniem, że zdarzeniu można było zapobiec. Blisko powiązane z obniżeniem nastroju są także działania autodestrukcyjne takie jak samouszkodzenia czy próby samobójcze. Samouszkodzenia dokonane w okresie dziecięcym mają czasami także inne uzasadnienie a mianowicie mają na celu obniżenie atrakcyjności ofiary w celu zapobieżenia dalszym aktom przemocy.⁵⁹ Ponadto kobiety ofiary wykorzystania seksualnego mają w życiu dorosłym silne poczucie inności, które bardzo często prowadzi do izolacji od otoczenia oraz zachwianego poczucia bezpieczeństwa w kontaktach międzyludzkich. Do rzadkości nie należą również różnego rodzaju zaburzenia seksualne w postaci lęku przed kontaktami seksualnymi i braku satysfakcji we współżyciu. Mogą też pojawić się objawy odwrotne od wymienionych tj. swoiste uzależnienie od seksu lub nawet angażowanie się w prostytucję.⁶⁰

Ponieważ skutki pedofilii są dalekosiężne w postępowaniu karnym istnieje konieczność powołania biegłego psychologa do oceny symptomów wszelkich urazów jakich doznało dziecko. Celem powołania biegłego jest ocena stanu rozwoju umysłowego, zdolności do przyswajania i odtwarzania postrzeżeń a także stanu psychicznego świadka.⁶¹

Jak już było o tym wspomniane powyżej obawa dzieci – ofiar przed ujawnieniem faktu molestowania seksualnego może wynikać ze świadomości konsekwencji społecznych i rodzinnych.

⁵⁷ B. Bielski *Standardy w postępowaniu z dziećmi – ofiarami przemocy seksualnej w praktyce sądowej w Polsce* Rocznik Lubuski 32, cz. 2 2006r. str. 152

⁵⁸ Tamże. str. 159

⁵⁹ E. Bielawska – Batorowicz *Odległe następstwa wykorzystywania seksualnego dziecka* „Acta Univesitatis Lodziensis Folia Psychologica” 2 1998 str. 19

⁶⁰ Tamże str. 20

⁶¹ B. Bielski *Standardy w postępowaniu z dziećmi – ofiarami przemocy seksualnej w praktyce sądowej w Polsce* Rocznik Lubuski 32, cz. 2 2006r. str. 152

Sprawcy bardzo często żądają od swoich ofiar milczenia grożąc wyrządzeniem szkody dziecku, jego rodzicom lub krewnym. Bardzo często dzieci obawiają się reakcji rodziców, którzy mogliby je podejrzewać w takiej sytuacji o umyślne kłamstwo. Do szczególnych sytuacji należy kazirodztwo, gdzie obawa dzieci sprowadza się do konsekwencji, które mogliby ponieść rodzice w przypadku ujawnienia przestępstwa. W przypadku sprawców - członków rodziny, dziecko może też odczuwać swego rodzaju lojalność, która sprawia, że jego uczucia mają charakter ambiwalentny.⁶²

Dlatego też opinia psychologiczno – sądowa zgodna ze standardami sztuki powinna opisywać

- poziom rozwoju umysłowego dziecka,
- poziom rozwoju funkcji poznawczych,
- poziom rozwoju funkcji pamięci,
- diagnozę aparatu pojęciowego,
- diagnozę źródeł wiedzy dziecka w zakresie dotyczącym sprawy,
- objawy dziecka molestowanego seksualnie,
- możliwy wpływ osób drugich na wiedzę dziecka,
- źródła i charakter traumy faktycznej bądź indukowanej,
- wskaźniki traumy z uwzględnieniem tramy faktycznej bądź indukowanej, a także zdolność do przyswajania i odtwarzania spostrzeżeń.⁶³

Bardzo często przy sprawach związanych z molestowaniem ofiara czuje się częściowo winna. Tak charakterystyczny w młodym wieku egocentryzm sprawia, że dzieci częściej czują się współodpowiedzialne za czyny, w które zostały wciągnięte niezależnie od rzeczywistej roli jaką w sprawie odegrały. Całkiem oddzielny problem dotyczy przestępstw przeciwko seksualności dokonywanych przy pomocy internetu. Sieć to miejsce, w którym pedofile czują się bezpiecznie, gdyż bardzo często całkowicie anonimowo mogą ściągać zdjęcia i wideoklipy o treści pedofilskiej. Przez internet pedofil może swobodnie nawiązywać kontakty z dzieckiem. Dla przykładu amerykańscy agenci którzy rozpracowywali stronę Tajik Express zauważyli, że już na samym początku strona miała 4 tysiące odwiedzin po to by po trzech miesiącach uzyskać wynik 15 tysięcy oraz 3 miliony przesłanych zdjęć⁶⁴

Podsumowując rozważania na temat przesłuchania dziecka podkreślić należy, że standard w postępowaniu z dziećmi – ofiarami przemocy seksualnej w sposób zasadniczy zależy od komfortu przesłuchiwanego dziecka oraz jakości diagnozy psychologicznej, dzięki której sąd ma możliwość odróżnienia prawdy od fałszu.⁶⁵

62 T.B. Goldman- Brown, R. S. Edelstein, G.S. Goodman, D. P.H. Jones, D.S. Gordon *Why children tell: a model of children's disclosure of sexual abuse* Child Abuse & Neglect 27 2003 str. 527

63 B. Bielski *Standardy w postępowaniu z dziećmi – ofiarami przemocy seksualnej w praktyce sądowej w Polsce* Rocznik Lubuski 32, cz. 2 2006r. str. 156

64 M. Kordoń *Niebezpieczeństwa Sieci* „Psychologia w Szkole”2004, nr 2, str.55

65 B. Bielski *Standardy w postępowaniu z dziećmi – ofiarami przemocy seksualnej w praktyce sądowej w Polsce*

Pozawerbalne sygnały świadczące o molestowaniu seksualnym

Przeprowadzone badania polegające na obserwacji dzieci wykorzystanych seksualnie oraz tych, które takiej przemocy nie doznały wykazały znaczne różnice jeśli chodzi o zachowania niewerbalne w zakresie proksemiki (zachowywany dystans), kinetyki (dotyk), oraz wzroku (kontakt wzrokowy).⁶⁶ Badanie zachowań pozawerbalnych dzieci jest bardzo istotne z tego powodu, iż bardzo często dają one podstawę do ustalenia czy dziecko było ofiarą przemocy seksualnej czy też nie. Biorąc pod uwagę zahamowania jakie mają ofiary, aby zwerbalizować to co przeżyły należy przyglądać się ich zachowaniom niewerbalnym. Żadne środowisko nie jest tak niepewne jak otoczenie innych ludzi – może go otoczyć troską ale może też pozbawić życia.⁶⁷ Z tego też względu szczególnego znaczenia nabierają dla każdego człowieka zdolności komunikacyjne nie tylko w sferze sprawnego formułowania myśli ale przede wszystkim trafnego dekodowania docierających do niego komunikatów. W odniesieniu do komunikacji pozawerbalnej jest z tym spory problem, gdyż w odróżnieniu od bardzo precyzyjnej komunikacji werbalnej jest ona w dużym stopniu nieuświadomiana. Chociaż wiedza w społeczeństwie na temat komunikacji pozawerbalnej nie jest wysoka to jednak jej wpływ na wiele dziedzin życia jest ogromny. Zdaniem jednego z pierwszych badaczy mowy ciała - Alberta Mehrabiana na całkowity przekaz danego komunikatu tylko w 7 % wpływają słowa, w 38% sygnały głosowe (ton głosu, modulacja), a w 55% sygnały pozawerbalne.⁶⁸ Ponadto w przypadku niezgodności komunikatu werbalnego z komunikatem pozawerbalnym racje należy przyznać treści wyrażonej niewerbalnie, gdyż człowiek nie ma takiej kontroli nad swoim ciałem jaką ma w stosunku do wypowiedzianych słów. Wyraz twarzy daje dobry wgląd w to, co druga osoba myśli i odczuwa. Oceniając twarz w konkretnym kontekście, a w szczególności z zachowaniami niewerbalnymi można odszyfrować, jakie są prawdziwe uczucia i zamiary obserwowanego człowieka.⁶⁹ Z reguły ludzie nie mają w zwyczaju przywiązywania wagi do kłamstw pojawiających się w trakcie przekazywania pozdrowień.

Twarz ludzka ma bardzo duży potencjał komunikacyjny, co prowadzi do tego, iż jest po mowie najważniejszym źródłem informacji w kontaktach międzyludzkich. Środki ekspresji mimicznej służą do manifestowania i interpretowania różnego rodzaju sygnałów emocjonalnych. Zasadą jest, iż

Rocznik Lubuski 32, cz. 2 2006r. str. 160

66 M.L. Hecht *Nonverbal behavior of young abused and neglected children* Paper presented at the annual meeting of the international communication association Honolulu May 1985

67

A. Kępiński *Psychopatie* Warszawa 1977 str. 165

68

A. i B. Pease, *Mowa ciała*, Poznań 2011 str.31.

69

J. Navarro, *Mowa Ciała* Warszawa 2008 s. 208.

ludzie reagują nie tylko na poszczególne cechy twarzy, ale również na jej ogólny wyraz. Ludzkie zaś twarze różnią się pod wieloma względami, czy to ze względu na wielkość czy też kształt. Twarz jest najbardziej ekspresyjną częścią ciała ponieważ odzwierciedla szybko zmieniające się nastroje, reakcje na wypowiedzi i zachowania rozmówcy. Niektóre obszary twarzy są bardziej ekspresyjne niż inne i tak dla przykładu bardzo wymowne są okolice brwi:

1. całkowicie podniesione wyrażają niedowierzanie;
2. podniesione do połowy – zdziwienie;
3. do połowy obniżone – zakłopotanie;
4. całkowicie obniżone – złość.

Dla przykładu dzieci w wieku szkolnym bardzo umiejętnie kontrolują swoje zachowania niewerbalne maskując dla przykładu negatywne odczucia pozytywnym wyrazem twarzy.⁷⁰

Oczywiście badając dzieci – ofiary przemocy seksualnej nie można w swoich obserwacjach ograniczać się do twarzy chociaż, co trzeba przyznać, jest ona źródłem bogatej wiedzy na temat badanych osób. Eksperymenty dotyczące ofiar pedofilii wykazały, że molestowani chłopcy są bardziej pobudzeni motorycznie niż dzieci, które przemocy nie doznały. Niektóre zachowania niewerbalne dzieci mogą być efektem molestowania seksualnego. Bardzo często zresztą matki molestujące dzieci różnią się właśnie od tych niemolestujących sposobem interakcji pozawerbalnych. Badacze wykazali, że dzieci wykorzystywane stają się albo bardziej pobudzone albo bardziej wycofane w swoich komunikatach niewerbalnych. Z reguły od dziewczynek oczekuje się więcej zachowań pasywnych a od chłopców więcej zachowań agresywnych a wykorzystanie seksualne wzmacnia te tendencje.⁷¹ Dzieci wykorzystywane w trakcie badań dotyczących ich przeżyć wykazywały często silne objawy stresu manifestujące się poprzez:

1. gwałtowne ruchy poszczególnych części ciała,
2. manipulowanie jedna lub dwoma rękami polegające na dotykaniu innych części ciała,
3. stukanie kończynami,
4. częsta zmiana pozycji ciała,
5. skubanie włosów,
6. pokazywanie języka, ssanie lub lizanie przedmiotów,
7. silne napięcie mięśniowe,
8. kołysanie się na krześle

70

C. Katz, I. Hershkowitz, I.C. Malloy, M. E. Lamb, A. Atabaki, S. Spindler *Child Abuse & Neglect* 36 2012 str. 14

71 M.L. Hecht *Nonverbal behavior of young abused and neglected children* Paper presented at the annual meeting of the international communication association Honolulu May 1985 str. 5

Oprócz stresu widoczne też były komunikaty wskazujące na brak zaangażowania takie jak na przykład:

- 1.zmniejszanie wielkości swojego ciała,
- 2.krzyżowanie rąk lub nóg,
- 3.odwracanie wzroku,
- 4.chowanie twarzy w dłoniach,
- 5.gwałtowne opuszczanie miejsca siedzącego,
- 6.odwracanie ciała od rozmówcy.⁷²

Obserwacja dotycząca proxemiki tj. odległości jaki dzieci utrzymywały w stosunku do osób sprawujących nad nimi pieczę wykazała, że odległość ta jest mniejsza niż u dzieci, które przemocy nie doznały. Mniejszą odległość interpretuje się jako dowód na większą intymność lub agresję w zależności od tego z czym jest ona powiązana.

Jeśli chodzi o kinetykę to wchodzi to w rachubę takie zachowania jak wyciąganie rąk, wyciąganie i dotykanie, wskazywanie dłońmi. Wskazywanie jest zawsze uważane za formę komunikacji ponieważ wyciąganie i dotykanie może z kolei mieć znaczenie komunikacyjne lub go nie mieć w zależności od intencji dziecka. Wskazywanie jest bardziej zaawansowanym gestem niż wyciąganie lub dotykanie.

Trzecim rodzajem komunikatów pozawerbalnych jest wzrok. Wyróżnia się wzrok utrzymujący się na dorosłym (obserwowanie dorosłego), sprawdzanie uwagi dorosłego (spojrzenia w celu upewnienia się w którą stronę patrzy dorosły) oraz wzrok niezaangażowany (spoglądanie dookoła siebie, wskazujące na brak zaangażowania socjalnego).⁷³

Jednymi z najważniejszych wskaźników molestowania seksualnego u dzieci w zakresie komunikacji niewerbalnej jest niezaangażowany wzrok, wyciąganie rąk, wyciąganie rąk i dotykanie oraz ruchy w kierunku osoby sprawującej opiekę. W rzeczywistości jednak obraz ofiar molestowania jest trochę bardziej skomplikowany. Wykorzystani seksualnie chłopcy wykazywali się większym pobudzeniem albo większą docieklivością w poszukiwaniach niż grupa kontrolna. Z reguły częściej dążyli do kontaktu fizycznego z przedmiotami i ludźmi niż chłopcy, którzy nie byli wykorzystani seksualnie. Z kolei molestowane dziewczynki mają skłonność do unikania kontaktu fizycznego z otoczeniem a także nie angażowania się społecznie w porównaniu z chłopcami czy też dziewczynkami, które przemocy seksualnej nie doznały.⁷⁴ Ponadto wykorzystane dziewczynki

72 C. Katz, I. Hershkowitz, I.C. Malloy, M. E. Lamb, A. Atabaki, S. Spindler *Child Abuse & Neglect* 36 2012 str. 17

73 M.L. Hecht *Nonverbal behavior of young abused and neglected children* Paper presented at the annual meeting of the international communication association Honolulu May 1985 str. 10

74 M.L. Hecht *Nonverbal behavior of young abused and neglected children* Paper presented at the annual meeting of

wykazywały mniejszą aktywność jeśli chodzi o ruchy w kierunku dorosłych, spojrzenia w kierunku opiekuna a ich wzrok był mniej zaangażowany. Mówiąc w skrócie wykazywały większą bierność oraz silną skłonność do unikania. Efekt molestowania wydaje się wzmacniać oczekiwania społeczne, zgodnie z którymi dziewczynki powinny być bardziej delikatne a chłopcy odporni na zranienia.⁷⁵

Bardzo szczególnym źródłem wiedzy o dzieciach jest psycho - rysunek. J. Boutonier stwierdził, że rysunek jest projekcją całej osobowości i daje możliwość wielostronnej analizy psychologicznej.⁷⁶

Dla przykładu jeśli na rysunku przedstawione są postaci w niewielkich rozmiarach to może to świadczyć o skrajnym poczuciu braku bezpieczeństwa, wycofaniu, depresji, poczuciu nieprzystosowania, introwersji, zahamowaniu, lęklivości, niskiej samoocenie. Z kolei rysowanie zwierząt jako członków rodziny można interpretować jako rolę poszczególnych członków rodziny np. Lew – głowa rodu, zając – lęk osoby rysującej, krokodyl – symbol agresji, mała – negatywny obraz jednego z rodziców.⁷⁷

WNIOSKI

Standard w postępowaniu z ofiarami pedofilii określają trzy czynniki:

1. Regulacje prawne,
2. Kompetencje psychologów występujących w charakterze biegłych,
3. Umiejętność osób przesłuchujących dzieci – ofiary do dekodowania komunikatów pozawerbalnych.

Ad 1.

Jeśli chodzi o regulacje prane na poziomie międzynarodowym, to wydaje się, że jest dużo instrumentów gwarantujących dziecku podstawowe prawa. Oczywiście w miarę pogłębiania się wiedzy na temat pedofilii, istnieje stała potrzeba doskonalenia międzynarodowych rozwiązań prawnych. W odniesieniu zaś do polskich uregulowań trzeba stwierdzić wyraźnie, iż zauważany jest niedostatek implementacji rozwiązań międzynarodowych do rodzimego porządku prawnego.

Ad 2.

Kompetencje psychologów biegłych to sprawa zasadnicza w sprawach dotyczących ofiar pedofilii. O ile psychologowie mają mały wpływ na kształt regulacji prawnych o tyle komfort przesłuchiwanego dziecka jest elementem decydującym o możliwości sądu do rozróżniania między prawdą a fałszem w zeznaniach małoletniego. Ideałem byłaby oczywiście sytuacja, w której psychologowie przestrzegaliby jednolitego standardu metodologicznego. Taka unifikacja

---

the international communication association Honolulu May 1985 str. 10

75 Tamże. Str. 12

76 M. Kolwińska *Psychorysunek w szkole* „Psychologia w Szkole”2004, nr 2, str. 37

77 Tamże str. 42

stwarzałyby lepszą możliwość sądowej kontroli dowodu a także poprawiłaby jakość diagnozowania. Trudność jednak w tym zakresie polega na tym, iż każdy przypadek ofiary jest inny i nie można narzucać wyboru konkretnych metod diagnostycznych.

Ad 3.

Sprawne posługiwanie się komunikatami pozawerbalnymi przez osoby przesłuchujące dzieci a zwłaszcza umiejętność trafnej interpretacji takich komunikatów pochodzących od małoletniego jest czynnikiem decydującym w poznaniu prawdy a tym samym ochronie praw małoletniego.

Podstawowe wnioski jakie wypływają z powyższych rozważań sprowadzają się do stwierdzenia, iż seksualna przemoc połączona z komunikatami pozawerbalnymi jest najbardziej niebezpieczną formą przemocy zarówno ze względu na skutki jak i trudności w jej wykrywaniu. Przemoc pozawerbalna jest z jednej strony trudniejsza do wykrycia a z drugiej nie jest tak stanowczo zwalczana jak przemoc werbalna. Komunikaty pozawerbalne wywołują urazy podprogowe (nieświadomione) i są o wiele groźniejsze w skutkach dla zdrowia psychicznego, niż urazy doznane świadomie. W odróżnieniu od przemocy jawnej urazy podprogowe odbierane jako czyjeś lekceważenie, chłód, oziębłość, niezrozumienie lub próba dominacji godzą w poczucie bezpieczeństwa a przede wszystkim w samo-ocenę. Ofiary przemocy seksualnej z reguły ujawniają swoje przeżycia bardzo często wiele lat po zdarzeniu a czasem w ogóle. Dlatego konieczna jest obserwacja komunikatów pozawerbalnych dzieci zwłaszcza wtedy, gdy odbiegają one od komunikatów pozostałych rówieśników.

Wykaz literatury

1. E. Bielawska – Batorowicz *Odległe następstwa wykorzystywania seksualnego dziecka* Acta Univesitatis Lodzensis Folia Psychologica 2 1998,
2. B. Bielski *Standardy w postępowaniu z dziećmi – ofiarami przemocy seksualnej w praktyce sądowej w Polsce* Rocznik Lubuski 32, cz. 2 2006r.
2. M. Dziadosz *Terapia poznawczo – behawioralna w resocjalizacji sprawców przestępstw seksualnych* „Probacja” III/2013
3. T.B. Goldman- Brown, R. S. Edelstein, G.S. Goodman, D. P.H. Jones, D.S. Gordon *Why children tell: a model of children's disclosure of sexual abuse* Child Abuse & Neglect 27 2003
4. W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2003
5. M.L. Hecht *Nonverbal behavior of young abused and neglected children* Paper presented at the annual meeting of the international communication association Honolulu May 1985,
6. D. Kaczmarek *Przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego w świetle nowelizacji kodeksu postępowania karnego* Prokuratura i Prawo nr. 1
7. C. Katz, I. Hershkowitz, I.C. Malloy, M. E. Lamb, A. Atabaki, S. Spindler *Child Abuse & Neglect*

36 2012

8. K. A. Kendall-Tackett, L. Meyer Williams, D. Finkelhor *Impact of Sexual abuse on Children; A review and Synthesis of Recent Empirical Studies*, „Psychological Bulletin” Vol. 112, No.1 1993
9. A. Kępiński *Psychopatie* Warszawa 1977
10. M. Kolwińska *Psychorysunek w szkole*, „Psychologia w Szkole”2004, nr 2
11. M. Kordoń *Niebezpieczeństwa Sieci*, „Psychologia w Szkole”2004, nr 2,
12. T. Licak *Przemoc pozawerbalna w prawie*, „Ius et Administratio” 3/2014
13. K. MacFarlane, J. R. Feldmeth, K. Saywitz, L. Damon, S. Krebs, M. Dugan, *Przesłuchanie i diagnoza małego dziecka*, Warszawa 2002,
14. L. Mazowiecka *Dziecko – ofiara przestępstwa w postępowaniu karnym* Prokuratura i Prawo 11, 2015
15. J. Navarro, *Mowa Ciała* Warszawa 2008
16. A. i B. Pease, *Mowa ciała*, Poznań 2011
17. K. Pospiszyl *Pedofilia. Kilka poglądów na temat jej genezy*, „Psychologia w szkole” nr 2 2004,
18. A. Wesołowska *Regulacje prawne dotyczące ochrony małoletnich w toku postępowania karnego*, Dziecko krzywdzone , 2007 nr.
19. O. Trocha, *Ochrona małoletniego pokrzywdzonego w postępowaniu karnym. Perspektywa prawna* (w) L. Mazowiecka (red) A. Budzyńska. O Trocha, *Dziecko uczestniczące w postępowaniu karnym* 2015, str. 13
20. A. Widera–Wysoczańska, *Twój uczeń – ofiara seksualnej przemocy*, „Psychologia w Szkole”2004, nr 2,
21. J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2001